

ՄԵԼԻԿ

Տարեկան գինը 10 բուրլի. կէս տարեկանը 6 բուրլ. Առանձին համարները 5 կոպէկով.

Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատան մէջ.

Մեր հասցէն. Тифлисть, Редакция „Мшакъ“.
Կամ Tiflis, Rédaction „Mschakъ“.
Տ է Լ Է Ֆ օ Ն № 253.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (բացի կիրակի և տօն օրերէն).

Ցայտարարութիւնը ընդունվում է ամեն լիզուով.

Ցայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողատեղին 10 կոպէկ.
Տ է Լ Է Ֆ օ Ն № 253.

ՀԻՄՆԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պատերազմող կողմերի դերքերը.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ Բերի-Հէլլաթից. Նամակ Նաբաքուրթեան. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Պատերազմի շուրջը. Նամակ Պարսկաստանից. Արտաքին լուրեր.—ՀԵՌԱ-ԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱ-ՍԻՐԱԿԱՆ. Հայ և թուրքմուսուրմաններու յարաբերութիւնները:

ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՂ ԿՈՂՄԵՐԻ ԴԵՐՔԵՐԸ

Քաղաքական մամուլը սպասում է խոշոր դէպքերի Մանչուրիայի ցամաքում: Քաղաքագէտները և ռազմագէտները հանդէս են բերում մի շարք խորհրդածութիւններ պատերազմող կողմերի բռնած դերքերի և առաջիկայ անելիքների մասին: Մենք կը ծանօթացնենք մեր ընթերցողներին մամուլի մէջ երևցած մի քանի խորհրդածութիւնների հետ:

Պատերազմական բեմում նկատուողներու լուրերը, ասում է «Рус. Сл.» լրագիրը, մի դադար է փոթորիկից առաջ: Նապոլեոնական զորքը գլուխը թափած արշաւում է դէպի Մայչէն, շարժվելով ըստ երկայնքի երեք զորաբաժիններով: Նրանցից երկուսը գալիս են Փին-Սուլանէնից, իսկ երրորդը Դալուշանից Սիւեանի վրայ: Ռուսաց զորքերը շարժվում են Գայ-ձօնու Ինկուլեան շրջանի և Մուկլէնի միջև, սակայն նրանց մեծագոյն մասը կենտրոնացած է Լաօեանի մօտ և Լաօեանի ու Մայչէնի միջև: Մեզ, ի հարկէ, յայտնի չէ երկու պատերազմող կողմերի ունեցած զորքերի համեմատական վիճակը, բայց պէտք է ենթադրել, որ եսպոնական զորքերի թիւը 50—60 տոկոսով աւելի է: Իսկ դրա փոխարէն ռուսները ունեն լաւ ամրացրած դերքեր:

Նապոլեոնի մահէն առաջ զրկած է մի դժուար հարց. այն է, անցնել իրանց բոլոր ոյժերով լեռնաշղթան, առանց վտանգի ենթարկելու սակայն իրանց զորքի առանձին-անհատական մասերը: Այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ կը լինի արշաւանքը կատարել միանգամից բոլոր ոյժերով, որպէս զի սրանք կարող

լինեն սիմանց օգնութիւն հասցնել, իսկ դա հեշտ գործ չէ: Լեռնային դերքերի շուրհիւ նրանք ստիպված կը լինեն բաժանաբաժան առաջ ընթանալ ցրված սիւներով, օգտվելով բազմաթիւ լեռնանցքերի գոյութիւնից: Եթէ այդ սիւների շարժումները ճիշդ համաձայնեցրած չը լինեն մէկը միւսի հետ, կարող է պատահել, որ նրանցից մէկը փոքր ինչ վաղ կերևայ լեռնաշղթայի մէջ և կողմում և այն ժամանակ նա կենթարկվի ռուսաց զերգանց ոյժի հարուածներին: Ամեն մի զորախմբի գլուխը և ծայրը այնքան ձգը-ձրգված է հեռացած կը լինեն միմեանցից, որ գլուխը կարող է պարտութիւն կրել նոյն իսկ փոքր ոյժերից, որովհետև նրա յետևի ծայրը հնար չի ունենալ շուտով օգնութիւն հասցնել զինի մասին:

Անա մէկը եսպոնացիների դանդաղ շարժվելու պատճառներից: Նրանք, անկասկած, աշխատում են կարելիին չափ շատ զօրք կենտրոնացնել ամեն մի կէտում, ուր նրանք գիշերվայ իջևան են ունենում: Բացի այդ, լեռնաշուրջում շատ դժուար է զօրքին միմեք մատակարարել, մանաւանդ այնպիսի վտանգաւորներ ունենալով, ինչպէս որ այնտեղի ճանապարհներն են: Մայրը անկարող են հետևել զօրքերին: Իսկ բեռնակիր ձիերը և մարդիկ (կուլի) վերցնում են շատ փոքր բեռներ, մանաւանդ որ նրանք պարտաւոր են տանել և իրանց համար ապուրտի նիւթեր:

Ինչպէս պէտք է գործէ գնեւալ կուլուրագետները: Այդ հետաքրքրական հարցի լուծումը անկարելի է նախօրօք գուշակել: Նրա վճիռը կախված կը լինի այն պարագաներից, որոնք հանդէս կը գան տեղին տեղը զօրքի դիմաց: Բայց կարելի է մի քանի վճիռներ հաւանական համարել: Այն հանգամանքը, որ Լաօեանը խիստ կերպով ամրացվում է և այնտեղ հաւաքվել են անապիւն քանակութեամբ միմեքներից, ցոյց է տալիս, որ ռուսաց մանչուրական զօրքի գլխաւոր հրամանատարը իրան այնքան ուժեղ է զգում ներկայումս, որ յետ չէ նահանջում դէպի Մուկլէն և աւելի հեւսիս: Բայց դա չէ

նշանակում, թէ նա իր բոլոր ոյժերը պէտք է բեռնէ և պահէ Լաօեանի մօտ: Վերջինը պէտք է, հաւանականօրէն, ծառայէ միայն իբրև յենակէտ, իսկ զօրքերի մեծագոյն մասը ազատ կը լինի դաշտային պատերազմական գործողութիւնների համար:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԲԵՐԻ-ՀԵՐԱՊԵՐԻ

Ապրիլի 21-ին Մանչուրիայի տարի գրել էի «Մշակում» Մանչուրիան և ընկ. Ֆիրմայի բանտերների ճաշարանի մասին: Հինգ ամիս անցնելուց յետոյ աւելորդ չեմ համարում նորից երկու խօսք ասել այդ ճաշարանի առիթով, մանաւանդ այն պատճառով, որ նա կառավարվում է ոչ թէ բարեգործական խմբակայութեամբ, այլ բանտերների ինքնագործութեամբ, մի ուրախալի երեւոյթ հայերի խիստ անհատական բնավորութեան մէջ: Ֆիրման տալիս է հարկաւոր ծառաները, կարգ ու սարքը, իսկ կառավարիչները բանտերներն են, ընտրված մեծամասնութեան համաձայնութեամբ և ենթակայ ներքին կոնտրոլին: Ձուտ տնտեսական տեսակէտից ճաշարանը խնայողութեան մի օգտակար հիմնարկութիւն է: Հինգ ամսվայ գործուհեութիւնից պարզվում է, որ բանտերը ամսական ծախսում է ճաշարանում 4 ր. 80 կոպէկից մինչև 5 բուրլի, մի գումար, որը շուրջ լուծեան մասին չէ վկայում, այլ նոյն իսկ զարմացի առարկայ է: Բանտերն էլ գոհ է ճաշարանից, որովհետև էժան է ու յարմար: Իր կարգին էլ ֆիրման, ի հարկէ, օգտվում է: Գործարանական շրջաններում կատարեալ չափը են, այսպէս ասած, դուրսանիլներն ու խնամութեանները, իսկ ճաշարանը ազատում է բանտերին այդ կեղեքիչներից: Ճաշարանը մեր թերքներ ստանում է քաղաքից, որը և էժան է նստեցնում ճաշը և նմանը չէ լինում նախ թահանքերում բորբոսանած ապրանքների: Բանտերը ինքնօգնութեան է սովորում և փորձիկ յարմարներին է ստեղծում իր համար.— դա ուրախալի է: Եւ ուրախալի է մանաւանդ այն, որ տիկ. Ն. Իւզաշեանի կանացի տնտար ձեռքը հսկում է բոլորին և շուրջում եղած պակասութիւնները:

Թեամբ ու ամենախիստ պահանջկոտութեամբ կը պաշտպանէր, կը հոգար իր տիրոջ շահերը. օր մըն ալ ամայի փողոցէ մը ձիով անցած ատեն, գլուխըցաւ, ինչպէս, մեռաւ: Անձանօթ ձեռք մը գլխուն հարուած մը տուած էր. այս յայտարարութիւնը լուեցաւ: Հայը թիւրքիցի մէջ իբր պետական պաշտօնեայ որբան որ ալ մեծ տեղ մը գրաւէ, բայց միշտ խորհրդատու մը հանգամանքով կը ներկայանայ գլխաւորապէս: Բացարձակ պէտ մը չի կրնայ հանդիսանալ ու միշտ խոշարէ կը մնայ: Շատ հայեր թիւրքերը շահագործեր են, ու իրենք ալ անոնցմէ շահագործուեր են, բայց միշտ տիրապետող և տիրապետել ցեղերու անընդհատ իրարմէ բաժնուած մնացեր են: Մեղաւորաբան ու առեւտրական գործերու մէջ ալ հայը թիւրքին աջ պարտկը եղած է, գործաթաղցը: Թիւրք փաշան ժողովուրդը կը կեղեքէ, պետական գանձարանը կը կողոպտէ, իրեն գործիք ու նենալով հայը, որուն մասն և բաժինը կը հանէ ընդհանուր կողոպտումէն: Հայ մը Պոլիս հանրաժամօթի գեղ քան տարի մը առաջ ունէութիւն մըն էր. ամսական քանի մը ոսկիով ծառայող մը. փաշայի մը շարվիւ եղաւ, ու տաս տարուան մէջ մէկ միլիօն բուրլի գումար մը շտկեց, իբրև իր աղաք բաժինը իր փաշային «շահէն»:

Ընդհանրապէս, հայը իսլամին յենարանը եղած է, իբր փոխարարձաբար ապականելով: Մահմեդականը իր դէնակցին կրօնակցին վտանգանալ կարող չէ. հայը առ ձեռն կը գտնուի, օտարին անձնութիւններն բնական արամադրութեամբ: Վերջին պատահարները թիւրքերուն ցաւ

Սակայն «ոչ միայն հացի և կեցցէ մարդ», թէ և «երբ նեղ է մարմինը—մարմին հետ նեղ է և հոգուն»: Հարկաւոր է և մտաւորն ու հոգեկանը: Յարգելի տիկնոջ զեկավարութեամբ այդ ուղղութեամբ քայլեր էլ են անվում: Նախ հրաւիրվեց խօսելու ու քարոզելու ծխատէր Յովհաննէս բահանայ Տէր-Յարութիւնեանը: Ցաւ է խոստովանել, որ գերմանական աստուածաբանութիւնը (մեր բահանան աստուածաբան է) այստեղ մի աւելորդ անգամ էլ ցոյց տուեց, թէ որքան նա անյարմար է հայ հոգին: Փոխանակ բանտերին արտագին խօսք ուղղելու՝ մեր բահանան այսպիսի խորմաստ ճաներ էր կարող. «Երբ ծովի ալիքները ծփում են ու յուզվում,—գա աղօթք է Աստուծուն, երբ գաւնները մայում են,—գա մեր մունջ է առ Աստուծան և այլն»... Բնագանցական քարոզն ու ցոյցը սրտեղեց բանտերին և տէր-հօրը փոխարինեց աշխարհական թատրօնը:

Առ այժմ ներկայացվել են ու կըլնվել գաւառական բեմերի անբաժան «Կրթ-Կրթութեամբ», «Նախնի փոստան» և մի ուրեքնէ վողվել: Պատրաստվում են և ուրիշ պիեսներ: Սիրողներն ամբողջ խումբը ֆիրմայի ծառայողներից է և մեծամասնութիւնը դուրս կը գաղացուցի: Սակայն տիկնոջ անդուլ ջանքերը հարթում են գործը և փորիչ վարպետը համարձակ դուրս է գալիս բեմը: Այստեղ արժան է նկատուղութեան այն, որ սիրողները գանգաւան ազգութեան անդամներ են հայ, ռուս, գերմանացի: Դա ստեղծում է համաբաշխութիւն գործիչների, ապա և ծառայողների մէջ, որը շատ ցանկալի է և դրուատելի: Իրանց խաղով հաճոյք են պատճառում տիկ. Յովհաննիսեան և պ. Ջ. Ակունեան և վերջինս է իսկապէս խմբի միակ աչքը ընկնող ոյժը: Տեղերի գները թատրոնում 60—50—40 կ. և մեր կարծիքով, թանգ են և գրաւում են միայն ունեւոր ու շատ ստացող բանտերներին, իսկ բանտերականութեան մասսան գուրէ է մնում գուաւրճութիւնից, մանաւանդ երբ էժանութիւնից գրաւված ներս են խուժում գործակատարներն իրանց ընտանիքներով: Այս երեւոյթի վրա դարձնում ենք տիկ. Ն. Իւզաշեանի ուշադրութիւնը:

Դ. Տէր-Դանիէլեան

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԵՒ ԹԻՐԻԳ ՄՍԱԽՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Նապոլի, 12 մայիսի

«Մուրճէն» փոխադրութեամբ «Մշակ» յիշատակութիւն մը ըրած էր հայոց կողմէն թիւրք մամուլին նուիրուած աշխատակցութեան մասին: Հայ և իսլամ մտաւորականութեանց փոխադարձ յարաբերութիւններու խնդրին վրա համառօտ հայեացքի մը համար բաւական պիտի համարեմ այդ քանի մը տողը, պատհնութիւն ունեցած չըլլալով տեսնել թիֆլիսեան ամսաթերթը:

Այդ յարաբերութեանց պատմութիւնը բազմաշարուատ չէ. հայը՝ իբր մտաւորական մարդ՝ իսլամին հետը կը մնայ, մինչ իբր քաղաքական անձնավորութիւն, իբր սեղանաւոր, իբր վաճառական միշտ թիւրքին «մարդն» է եղած: Մտաւորականը ըմբոստ մըն է թիւրքին առջև խնարհելու պարտականութեանը դէմ: Հայը իսլամին հետ երբ մինչև իսկ մեր տերմանայ, դարձեալ «խոհմապաղար» հայը կը մնայ: Երբէք պէտք չէ մոռնալ իր սկզբնական մեղքը, անբաւելին՝ բայալի ծագումը: Թրքական նուիրապետութեան էն բարձրագագաթ կատարն իսկ ժամանումին, բայան պարտաւոր է նմանիլ այն հովիւ աղվան, դոր թագաւոր մը անտառէն գտնելով իր պաշտոնը կը

տանի և թագուհի կընէ. բայց բեհեդապա-ճոյճ ղշխոյն սնտուկին մէջ կը պահէ իր ցնդցոտիները, որոնցմով մերթ ընդ մերթ ծածկված, կը ներկայանայ իր տիրոջ, յիշեցնելու, թէ ամեն ինչ անոր կը պարտի՝ փառքն ալ կեանքն ալ. թագուհի՝ բայց ստրկուհի:

Գտնուեցաւ հայ մը, որ իր ծագման յիշողութիւնը կորսնցուց, ուստի և կեանքն ալ: Այդ հայը՝ Գաղաթեան Յակոբ փաշա՝ երազեց թիւրքիցի գանձը բարեկարգել, երբ ելմտական նախարար էր (Ֆինանսներին մինիստր). սուլթանը իրեն կոնակն էր, ու՝ իր անշահախնդրութիւնը իրեն հաստարանը, նեցուկը: Կախաւոր մատակարարութեամբ մը պիտի ջնջեր անագնաբանակ գեղձուհիները, յափշտակութիւնները, որոնք պետական գանձարանը կը դատարկէին ընդ բարձրագոյն հովանաւորութեամբ ծովային և պատերազմական պաշտօնատուններու: Եւ անա Սէրասկէր փաշան (պատերազմական մինիստրը) սուլթանին երթալով խոնարհաբար կը խնդրէ ընդունիլ իր հրաժարականը: Ինքը՝ պետ իսլամական բանակին, չէր կարող կեպուել մը հրամաններ լսել: Ո՛չ ապաքէն այդ կեպուելը շարունակ հրամաններ պիտի արձակէր ըսելով «այս ծախքը շատ է, այն ծախքը աւելորդ է, մի ընէք»: Բայց մը Ալի-Օսման տէօլլէթը պիտի բարեկարգէ: Սուլթանը ըմբոսեց թէ իր անձին սպանոցացող վտանգը գանձային բարեկարգումին պիտի ծագի, ուստի՝ զոհեց իր նախարարը: Բայց Յակոբ փաշան ինքզինքը բոլորովին անկախ կը զգար սուլթանին անձնական գանձուն մատակարարութեան պաշտօնին մէջ. ամենակատարեալ անձնակրօն-

պատճառեցին այն նկատումով, որ իրենց հաւատարիմ արբանակ ու գործիք հայերը պիտի կորսնցնեն, ձեռքէ պիտի հանեն:

Բայց մտաւորական աշխարհին մէջ ստրկացումը շատ դժուար է, գրեթէ անհնարին: Եթէ «սէրն ու ծուլը տեղ մը չեն պարտկիր» միտքն ալ նմանապէս «ընդ գրուանաւ» չի ծածկուիր. իր լոյսը տեղէ մը կը սպրդի, դուրս կըլնէ, կը ցայտէ: Ինչ ընէ թիւրքը ընդգէմ հայու մը, որ խօսակցութեան մէջ, կարծիքներու փոխանակութեան ատեն երևան կը բերէ մտաւորական գերազանցութիւն մը: Հայը որպէս զի թիւրքը չը խրաչեցնէ, պէտք է որ լռէ: Լուրթիւնը մտաւորական յարաբերութեանց միջնորդը չէ: Ու մտաւորական մը, որբան որ ալ չափաւորապէս արժանաւորութեան զգանայ, բայց և այնպէս արժանաւորութեան զգացումը մինչև հպարտութեան սահմանադուր չը կը մօտեցնէ, երբ դէմ յանդիման կը գրտնուի թիւրքի մը, որուն բան մը պարտական չէ: Մտաւորականը ըմբոստ մըն է: Փիլին է, որ վզին անցումը կապին չուզեր հպատակիլ: Անմերձեցման մեծ պատճառներուն մէջ են նաեւ թրքիկը լեզուին խառնակութիւնը, ու թիւրքերուն իսլամական ըմբոսումը:

Թիւրք լեզուն ինքնին պարզ է, կանոնաւոր և զիւրութեամբ սորվիլ հնարաւոր է. բայց թիւրք գրաչափները փոխանակ այդ լեզուն մշակելու, գայն դարգացնելու, կը բերեն անոր մէջ կը խնդրեն արարելէն, պարսկերէն բաներ, բացարարութիւններ, որոնք անագնաթիւ ամբողջութեամբ կը գրաւեն թրքական գրականութիւնը: Թիւրք գրագէտը քեթիլ մըն է, այսինքն՝ գրող մը, որ թրքիկը բաւական տեղ

ՆԱՄԱԿ ԽՐԱԿՐՈՒԹԵԱՆ

Այս օրերս ես առիթ ունեցայ ծանօթանալու թիֆլիսյան պ. Ջալալ Լոյաձէի մօտ եղած մի քանի հետաքրքրական հին կոնդակների և գրքերի հետ, որոնց մասին կարելի եմ համարում ասել մի քանի խօսք։ Գուցէ զանկէն անձինք, որոնք ցանկանան ձեռք բերել այդ կոնդակները և գրքերը, պատմական ուսումնասիրութիւնների համար։

Մի ժամանակ այդ կոնդակները և գրքերը վրաց թագաւորների արքունիքում են եղել։ Այդ Մամադ խանի պաշարումից յետոյ, մի հոգեւորական, որը համարվում էր պալատական խոստովանալայ, քաջ հմուտ թէ հայ գրականութեան և թէ լեզուի, ի գնատի ու քանակաւ փրկել է թուրքերի յափշտակութիւնից պալատական գրադարանի և թանգարանի մի մասը, որի մէջ գտնվում է եղի և այն բոլորը, ինչ որ ներկայումս պահվում է պ. Լոյաձէի ձեռքում։ Դրանց վրա ապագայում աւելացել են և մի քանի ուրիշ թղթեր և գրքեր։

Նախ և առաջ ես կը յիշեմ այն գրութիւնները, որոնք տեղի են ունեցել վրաց թագաւորների և հայոց կաթողիկոսների միջև։ Թւեմք այստեղ նրանց մի ըստ միջոց։

1) Յայտարարութիւն էլմիսանայ միաբանութեան վրաց արքայ Գէորգի XII-ին, որով միաբանութիւնը ծանուցանում է նորա համակրութեան ստացման մասին, որ վերաբերում էր Յովսէփի և Մինաս արքեպիսկոպոսներին, իբրև կաթողիկոսութեան թեկնածուների, և որով խնդրում է նորին Մեծութիւնից վերադարձնել էլմիսան Սուրբ Դեղաբալայ մասունքը, որ ուղարկված էին էլմիսանից թագաւորին, սորա խնդրանքով ժամատակի ժամանակ, այդ յայտարարութիւնը գրված է 1800 թվ. յունվարի 18-ին։

2) Դանիէլ կաթողիկոսի կոնդակը պալատական քանակաւ Իգնատիոսին, օգոստոսի 8-ին 1802 թվ.ին, որի մէջ վեհափառ օրհնում է և շնորհակալութիւն է յայտնում այդ քանակաւին՝ որս ձեռք և հարազատ թարգմանութեանց համար այն գրութիւնները, որը ունեցել են և ունենալու են Հայոց կաթողիկոսները վրաց թագաւորների հետ։

3) Դանիէլ կաթողիկոսի կոնդակը վրաց աթոռի թագաւորին։ Դա թվ. անունով 1801 թվ. յուլիսի 25-ին՝ ի պատասխան թագաւորանից գրութեան, որով նա յորդորում է կաթողիկոսին ուղարկել պատգամաւոր ներկայանալու նորին Կայսերական Մեծութեան, և նրանակի Մոզնու կեղեկացու համար աւագ քանակաւ Այդ Արամիկիւթիկոսի տանիք։

4) Յովսէփի կաթողիկոսի կոնդակը պալատական քանակաւ Իգնատիոսի անունով, որի մէջ նա ծանուցանում է իր օժանդ մասին և բարեկամական յարաբերութեանց մասին, ինչպէս եղել են նորա նախորդների օրերով, 5-ն ղեկ. 1831 թվ.ին։

5) Կոնդակ Դուկան կաթողիկոսի ի 18 մայիսի 1793 ամի Դանիէլ Միլիտային (թագաւորանից) Մանաթէն գիւղի աւագ քանակաւի նշանակելու մասին։

6) Դանիէլ կաթողիկոսի կոնդակը ի 1802 ամի ի մէկէն մարտի, թագաւորանից Դանիէլ անունով, որով նա խնդրում է միջնորդել Կոստանից փոխարքայի առաջ պահպանել և պաշտպանել նրան էլմիսանայ գահի վերայ, որից նրան կամենում էին զրկել Կարսի և Երզրումի փաշաները—պատճառաբանելով թէ կաթողիկոսները ընտրվում են միջնորդական ընտրութիւնով, փոխարքայը համաձայնութիւնով երբեք պետութեանց՝ Ռուսաստանի, Տաճկաստանի և Պարսկաստանի։

7) «Թագաւորանից շնորհարարի Կայսեր Աղէքսանդր Առաջնոյ Դանիէլ կաթողիկոսի անունով ի 1802 ամի և նորա պատասխանը»։

8) Նամակ կաթողիկոսի 1800 ամի յունվարի 29-ին թագաւորանիցին Վրաստանի թագաւորի, Գեորգիի մասին, որը ուղարկված էին Վրաստանի թագաւորին ժամատակի առթիւ, խնդրում է վերադարձնել մասունքը և եղիկոսութիւն, որի դարձը արգելված էր։

կամ առնթիւր անոր, արարեթէն մըն ալ կը գնէ և ըսով ֆարսի մը, ամենքն ալ հոմանիշ։ «Ենձ գրագէտ» թիւրքը երաժիշտ մըն է, կուգէ, որ իր արձակը կամ ոտանաւորը ունկնդրողին լսելիքը փայփայէ, հմայէ, յափշտակէ, հոգ չէ, եթէ մտքին չը հպի։ Այս երաժշտական մոլութեամբը վարակուած են նոյն իսկ Եւրոպա վտարանդի թիւրքերը, որոնք թէև ժողովրդին մէջ գաղափարներու տարածման նպատակաւ հրատարակութիւններ կընեն, բայց կը շարունակեն յամառօթէն պերճաբարբառ գրել, այսինքն՝ սակաւաթիւ ոմանցմէ հասկցուի միայն։

Թիւրքը լեզուին գէժ թիւրքը գրականութեան այդ արհամարհանքը կընանք վերագրել ի միջի այլ պատճառներու նաև տեղային բնազդներու, որոնք մահմեդական գործիքը կը վարեն, գուցէ անպիտանացաբար, թրքերվարին գէժ ատելութեան։ Օսմանեան կայսրութեան մահմեդականներուն փոքր մէկ մասն է միայն թիւրքը, տիրապետող ցեղ, այն է որուն կը պատկանի նաև սուլթաններու ընտանիքը, միւս բոլոր մահմեդականները թէև գենական կապերով միացած, բայց իրարու օտար են, ու ամենքն ալ թիւրքը կատեն։ Գրելով երկրին պաշտօնական լեզուն, կը ջանան զայն անուանապէս գործածել, իսկ իրապէս ոչ։

Թիւրքերոյ մահմեդականները գլուխովը կապրին և իսլամական պատմութեան յիշատակներով։ Բրիտանական ժողովուրդներու ընկերական կազմակերպութեան ոգին չեն կրնար ըմբռնել, և բոլորովին օտարտի կը մնան այն համամարդկային ընկերական խնդիրներուն, որոնք Եւրոպան ու Ամերիկան կը յուզեն, կը խռովեն։ Հետեւաբար եւրոպական մաս-

9) Նամակ Ներսէս կաթողիկոսի ի 24 ապրիլի 1826 թվ. իգնատիոս քանակաւին։

10) Նամակ էլմիսանի միաբանութեան Դանիէլ թագաւորանիցին։

11) Չամչեանի 3 հատոր «Պատմութիւն Հայոց»։ Բայց այդ նոյն պ. Լոյաձէն ունի նոյնպէս ուշագրութեան արժանի և պետական գրադարանի և թանգարանի վայել հին օրէնագրութիւն բաղկացեալ չորս հատորից և թարգմանալ ի ռուսաց լեզու, պիտոյ է կարծել 17—18 դարերում։

Նշանակում եմ այստեղ նրանց իսկական վերնագիրները։ 1) Топъ I, Законы древнихъ, среднихъ и новыхъ вѣковъ, т. е. законы Агдоу, Царя Георгіа и законовъ Царя Вахтанга.

Т. II) Законы Греческіе.

Т. III) Законы Армянскіе.

Т. IV) Законы Моисеевскіе.

Այս բոլոր հոսթիւնները պ. Ջալալ Լոյաձէն հրատարակում է ի գիտութիւն ամենեւցուն և որքան մեղ յայտնի է պատրաստ է մատչելի գնով վաճառել, որպէս զի չանհետանան այդ թանկագին հոսթիւնները անպատու, թէ պատմութեան և թէ գիտութեան համար։

Ս. Արծրունի

4-ն մայիսի 1904 թ.

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Կովկասի Կայսերական բժշկական ընկերութեան միջնորդութեամբ երկրիս պ. կառավարչապետը թղթաւորեց ձրիապէս տարածել ազգաբնակչութեան մէջ վարչութեան, հոգեւորականութեան, բժշկանքի և ուրիշ անձերի ձեռքով՝ Ն. Ի. Պիրեզովի անունով ուսու բժշկիւնները։

1) Գիթտերիտի մասին, 2) Արիւնային փութութեան կամ գելիւնտերի մասին, 3) աչքի տրաքում կոչված հիւանդութեան մասին, նոյնպէս և 4) բժշկապետ Մայսուրեանցի կազմած «Պրատ քիթ, ակնաչի և կոկորդի հիւանդութիւն ունեցողների համար» գրքիցը։

Մայիսի 9-ին քաղաքային խորհրդի գահ՝ լիւսնով Թիֆլիսի գործադատարանի փոխադարձ ընկերութեան ընդհանուր ժողովն ընտրել է վարչութեան նախագահ Կ. Մ. Ալիխանովին, անգամներ՝ պ. պ. Սօլա-Ռուսուսեանց, Ամիրզեան և Սաչխեան. թեկնածուներ՝ պ. պ. Կարապետեանց, Համբարձումեանց և Սարգսեանց. վերաստուգող յանձնաժողովի անգամներ ընտրված են—պ. պ. Սաֆարեան, Ապրեսեան, Բոգուսեան և Տէր-Յարութիւնեան։

Բամբակի գներն այս տարի բարձր են, այդ մասին շատ անգամ թուռցիկ կերպով խօսվել է վերջին ժամանակներս «Մշակի» ներքին լուրերի բաժնում։ Գները բարձրանալը նշան է, որ այդ ապրանքի պահանջը շատացել է Երբ պահանջը շատանում է, իսկոյն ձգտում է ծագում բաւարարութիւն տալու միջոցներ գտնել, առաջարկն էլ աւելացնելու։ Այժմ բամբակի պահանջը տուրվել է Շամախու, Մուղանի և Միլի դաշտավայրերի հողատերերին, որոնք Կուր գետի կամ Երասխի վրայ շուր հանելու գործիքներ ունեն, իրանց հողերի մէկ մասը դարձ-

տնագործութեան միտքը չեն կրնար հասկնալ, ուստի և որ և է ջանք չէ եղած եւրոպական գրականութիւնը թիւրքերոյ խալաֆիտուն ծանօթացնելու։

Կ. Պօլսոյ հայ և թիւրք մամուլներուն հիմնական տարբերութիւնը կը հետևանք, թէ որքան իրարմէ հեռու կը մնանք։ Մեր թերթերը իրենց բոլոր տկարութեամբը մէկտեղ, կը դեռազանցեն թրքականները։ Գիտութիւն, գրականութիւն, իմաստասիրութիւն, օրուան ամեն նոր խնդիրներ կէս դարէ ի վեր շարունակ կը յուզուին մեր օրակն ու պարբերական մամուլին մէջ, և ժողովրդին միտքը կը բանան։ Հոգ չէ, թէ սակաւ հարեանցիկ են այդ տեսութիւնները, բայց և այնպէս ի վեր կը հանեն հայ մտքին հետաքրքրանքը ձգտումը։ Թիւրք մամուլը խորապէս տգէտ է ու տգէտ կը պահէ ընթերցող հասարակութիւնը։ Թրքերվար կարգով գիտցող հայոցմէն շատ քնքեր թիւրք թերթ մը կը գնեն, ան ալ ատուուն իմաստաւ համար պաշտօնական հրատարակութիւնները, որոնք նախ թիւրք թերթերուն մէջ կը իրենին։

Գաղափար մը տալու համար, թէ ինչքան անհոգ կը խմբագրուին թիւրք թերթերը, յիշենմ մանրադէպ մը։

Հայ երիտասարդ մը, որ Պօլսոյ թրքական շատ լուրջ համարուող թերթի մը կաշխատակցէր, օր մը մեր խմբագրատունը ինէ ֆրանսերէն թերթ մը ուղղել։ Հիւսիսէն հատ մը հանցի տուի, ենթադրելով, թէ մէջը բան մը պիտի փաթթէ. բայց գրպանը դրաւ, ու —Երթամ գրեմ, ըսաւ։ —Ի՞նչ պիտի գրեմ, հարցուցի։ —Աս թերթէն յօդուած մը։

Նիլ բամբակի արտեր։ Բայց, բամբակի մշակութիւնը պահանջում է փորձառութիւն և այդ մասնագիտութեան մասին տեղեկութիւններ, որոնք, զփաղդաբար, պակասում են այդ բանը ձեռնարկել ցանկացող հողատէրերին։

Պետերբուրգի նկարչների ժողովը որոշել է հրատարակել Վ. Վ. Վերեշչագինի պատկերների հաւաքածու, որից գոյացած արդիւնքը յատկացվելու է հանգուցեալի յիշատակը որ և է ձեռնարկութիւնով անմահացնելու համար։

Լրագիրները հաղորդում են, որ գերմանական կառավարութեան երկրագործութեան և անտառանպաստութեան լիազօրը արեւմտեան Ռուսաստանի համար՝ պ. Ալֆրէտ Բօրնարդը մտադիր է գիտական նպատակով ճանապարհորդութիւն անել Անգրիոկիսում։

Ժողովրդական դպրոցների ուսուցիչների և վարժուհիների կենսաթոշակի արկղը, որ ընդամենը 3 տարի է գոյութիւն ունի լուսաւորութեան միջնորդութեան վարչութեան մէջ, այժմ աճել և դարձել է մի անագին հաստատութիւն։ Բացի վարչական դպրոցներից, մասնակցում են և 40 դեմատոմների դպրոցների դասատուները։ Մասնակցողների ընդհանուր թիւը է 10,000 հոգի։ Արկղի եկամուտներն են—1) անդամների ուժեղից որոշ տոկոս պահված կենսաթոշակի համար և 2) պետութեան ու զեմատոմների նպատակները։ Այդ բոլոր տղերքներից ներկայ 1904 թվին եկամուտը լինելու է 770,000 ռուբլի։

Մօսկվայի պահեստի դօրքի մէջ են գտնվում և արդէն հրաւիրված են գործող բանակում ծառայելու Հեռաւոր Արեւելքում շատերի թիւում և երգիչ Շեկելիքը, որ համարվում է զինուորական ֆելդշէր, երգիչ Սեվաստիանովը և Մօսկվայի յայտնի փաստաբան երգուեալ հաւատարմատար Մալիկովը։ Վերջինս արդէն այս օրերս մեկնեց դէպի պատերազմի դաշտը։

ԱՍՏՐԱԽԱՆԻՑ մեզ հաղորդում են, որ մայիսի 4-ին թեմիս առաջնորդ Արիստակէս արքեպիսկոպոս Սեդրակեանը ուղևորվել է երեք ամսով արտասահման բժշկելու։

ԲԱՌՈՒՄԻՑ մեզ գրում են հետեւալը. «Մայիսի 9-ին, կիրակի գիշերը Բաթումի «Երկաթեայ թատրոն»-ում պ. Արմէնեանի դեկլամարութեամբ, տիկին Արմէնեանի և տեղական սիրողների մասնակցութեամբ ներկայացվեց Ֆ. Կոպպէի «Կրեմոնի վնասգործը» և Բրանդէսի «Հիւր» գրամաները։ Պիեսաների ընտրութիւնը—մանաւանդ «Հիւրը»—նպատակաւորմար էին, առաջինը գեղարուեստական ընտրութիւնով, իսկ երկրորդը իր ժամանակակից կեանքին համապատասխանող ոգով։ Պ. Արմէնեանի և նրա

Այգած մնացի։ —Բայց այդ թերթը, վեց ամսուան է, ըսի։ —Կուգէ ոչ թող վեց տարուան ըլլայ, պատասխանեց։ —Էյ, մէջն ալ չը նայեցար, թէ ինչ կայ։ —Ինչ կուգէ թող ըլլայ. բան մը կայ ետ։ Ու շարունակեց։

—Ի՞նչ, թիւրքերեն թերթերը դուք հայոց պէս կը կարծեք, թիւրք ժողովուրդը պահանջուող է։ Բան մըն է, կը գրեմ կերթալ։ Ի՞նչ կը հասկնան որ։

Երբ թիւրքերը հայոցմէն մտաւորապէս շատ վատ են, երբ իրարու հետ գաղափար մը փոխանակելու համար պարտաստուած չենք, ինչպէս կարելի է մտաւորականն ու է յարաբերութիւն հաստատել։ Ո՛չ թիւրք գրականութիւնը, ոչ թիւրք ընթերցիկ մամուլը մեղի համար հրապոյր ունին։

Եւ սակայն, թիւրքերոյ էն մեծ և էն կարեւոր թերթին—«Մապան»-ին խմբագիր-հրատարակիչը հայ մըն է։ Երբ Պարթի թիւրքերու հետ տեսակցելու առիթ ունեցայ, և մեր փոխադարձ յարաբերութեանց վրայ խօսեցանք, թիւրքերը իրենց անխորախ տրամադրութիւններուն իբր ապացոյց մը կը յիշեցնէին, թէ թիւրք էն մեծ թերթին տէրն ու խմբագիրը հայ մըն է։

—Բայց դիտել տուի, այդ հայը հայ խմբագրատան մը մէջ և ոչ իսկ թիւթի պաշտօն մը ստանալու յարմար է։ Գուցէ սպառաւոր ըլլար։

Ահա ինչու հայ մը կարող է թիւրք թերթի մը «խմբագիր»։ Մտաւորականն ու է արժանիք չունի։ Եւրոպական լեզուի մը անհմուտ է. չիմ գիտեր, թէ հայերէն կարողալ գրել մը գիտէ, բայց կը հաւատեն, թէ թրքերվար կարգալ չիլաւ, ու իր թերթը ուրիշներուն կար-

տիկնոյ խելացի և հոգեբանական խաղը մենք առաջին անգամն էինք տեսնում։ Նրանց միմիկան, հոգեբանական արտաքին արտայայտութիւնները, ձայնի առաջնութիւնը, շարժումների վայելչութիւնը մեզ համար արդէն որոշ ապացոյցներ էին, թէ նրանք կատարելապէս տիրացել էին իրանց խաղին։ Արմէնեան գոյգը վարձատրվեց հասարակութեան ծախհարութիւններով և փունջերով։»

ԿԱՐՍԻՑ մեզ գրում են. «Ամսիս 5-ի գիշերը լոյս 6-ը եկաւ ձիւնախառն անձրև. սառնակ ցուրտ է, պաղ քամին մինչև այսօր շարունակվում է. նորածիլ արտերը ցրտից դեղնել են, բանջարանոցները նոյնպէս մրսեցին։ Նրանի այս ցրտերը կաղուանի և Օլթիի շերտալաներում չը լինեն, եթէ ոչ բոլոր այգիները կը փչանան։»

ՍԱՐԻՂԱՄԻՇԻՑ մեզ գրում են. «Անսովոր ցրտեր է անում, չը նայելով որ մայիսն է։ Օրինակ մայիս 6-ին այստեղ 5 վերջօդ հաստութեամբ ձիւն եկաւ։ Եղանակը սաստիկ ցուրտ է։»

ՀԱՂԱՍԻՑ մեզ գրում են. «Ապրիլի 29-ին Ալլանվերդի կայարանի մօտ Դեբէտ գետում խեղդիկաց ուղեւորացի 22 տարեկան, նորապսակ մի հայ երիտասարդ հետեւալ հանգամանքում իր ընկերների հետ անցնելիս գետի եզերքով, գետի մէջ նկատում է մի լիքը մաֆրաշ, գետից պոկված ծառին դէմ առած։ Անսովորապէս մտնում է գետը այդ գիւրին որսին տիրապետելու. բայց հէց որ մաֆրաշին ձեռք է տալիս, իսկոյն ծառը պոկվում է արմատից և նրան տակիցն անում։ Կատաղի ջրի հոսանքը քշում է երբեքին միայն։ Թէև իսկոյն օգնութեան է հասնում մի վրացի երիտասարդ, բայց արդէն ուշ է լինում. երիտասարդը անյայտանում է ալիքների մէջ։ Նրան մի և նոյն օրը—ապրիլի 29-ին՝ գտան Ախտալա կայարանի մօտ, ջրի եզերքին աւաղի մէջ թաղված։»

ԵԿԱՏԵՐԻՆՕՒՄԻՐԻՑ մեզ գրում են. «Ապրիլի 18-ին, կիրակի երեկոյան, գործադատարանի ժողովարանում դերասան Արմէնեանի իր կնոջ տիկ. Դուբեան-Արմէնեանի հետ տեղիս սիրողների բարեհաճ մասնակցութեամբ տուեց մի ներկայացում։ Խաղացին հետեւալ պիէսները. Էդուարդ Բրանդէսի (նորվեգիացի գրող) երկու գործերէն «Հիւր» գրաման, թարգմանութիւն Ս. Թաւայեանցի, Էմիլ Տէր-Գրիգորեանցի «Վայրենի» կատակերգութիւնը և Փրանսուա Կոպպէի «Կրեմոնի ֆաղորդը», թարգմանութիւն Արմէնեանի։ Ներկայացումին ընդհանրապէս լաւ անցաւ։ Մասնաւորապէս խաղացին «Հիւրը», որ հանդիսականների լիք շատ լաւ տպաւորութիւն թողեց, և ապա «Վայրենին», որ բաւական գութաբացրեց հան-

դացնի կուտայ և ինք մտիկ կընէ։

Երբ սուլթան Համիդին բէթիւրը հետզհետէ կամրանար, տպագրական տեսչութիւնը բաւական շուքած էր թիւրք մամուլին ուղղութիւն մը գծելու համար։ Թիւրք թերթերը նախորդ վարչութեան օրով քիչ թէ շատ կը զբաղէին երկրին վերաբերեալ խնդիրներով. հիմալ այդ ամենը պիտի արգիւտէր, բայց ինչ գրել. ու ու ան այդ հայը, Միհրան Նուգաշեան, կարող եղաւ իր «Մապան»-ին միջոցաւ ցոյց տալ հետեւելիք ձաքան։ Ահագին տեղ մը տուաւ լուրերուն, նոյն իսկ էն ոչինչ լուրերը կարեւորութիւն ստացան. անհատաւոր գրուածքներ, օրհնութիւններ, գովասանութիւններ գրուեցին շատ մը էջեր։ Ու տպագրական տեսչութիւնն ալ միւս թերթերուն ըսաւ։

—Հետեւեցէ «Մապան»-ին։

Հետեւեցան, և այսպէս թիւրք մամուլը հետզհետէ դարձաւ եղաւ ոչինչ լուրերու, անպէտք տեղեկութեանց հաւաքածոյ մը։

Ինչպէս «Մապան»-ին տէրը, նոյնպէս և ուրիշ հայեր ալ, որոնք թիւրք մամուլին մէջ կը ծառայեն, գործի մարդեր են, բայց ոչ մտաւորականներ։ Կան, որ թարգմանութիւններ կընեն, լուրեր կը հաւաքեն, անկարեւոր աշխատեմ թերթին տէրն ու խմբագիրը հայ մըն է։ —Բայց դիտել տուի, այդ հայը հայ խմբագրատան մը մէջ և ոչ իսկ թիւթի պաշտօն մը ստանալու յարմար է։ Գուցէ սպառաւոր ըլլար։

